

УДК 811.112.2'25

Л. Б. Гречина,
старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ДО ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНИХ ТРУДНОЩІВ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Статтю присвячено комплексному аналізу лексичних труднощів, з якими найчастіше зустрічається перекладач науково-технічної літератури, здійснено їх докладний перекладознавчий аналіз та встановлено поширені прийоми передачі складних явищ лексичної системи німецької наукової і технічної підмов у німецько-українському перекладі.

Сьогодні, у період стрімкого розвитку науки і техніки, спостерігається гостра потреба у передачі великої кількості фахової інформації з інших мов, а, отже, й у дослідженнях прийомів перекладу лексичного наповнення науково-технічної літератури українською мовою. Якість перекладу такого виду літератури у значній мірі залежить, по-перше, від особливостей науково-технічної літератури і, по-друге, від рівня мовної та загальної науково-технічної компетенції перекладача. Оскільки існують різноманітні екстра та інтралінгвістичні характеристики слова, здійснення перекладу навіть на лексичному рівні є зовсім непростим завданням.

"На лексикон припадає організаційна роль у презентації мовних систем та структур, а слова можна розглядати як базові семантичні одиниці мови, значення яких є ключовим для здійснення перекладу. Вже перші труднощі в процесі науково-технічного перекладу виникають при відтворенні безеквівалентної лексики" [1: 410].

У мові науки і техніки ми маємо справу із стабільним, інформаційно насиченим пластом лексики – термінологічними одиницями, норма яких хоча і узгоджується з нормами загальнонавчальної мови, але має власні суттєві особливості. Терміни та реалії, якими так насичена науково-технічна література найчастіше потрапляють до групи безеквівалентних лексичних одиниць. "Безеквівалентні терміни виникають у результаті такого очевидного факту, що наукові відкриття, технічні удосконалення, технологічні інновації відбуваються та виникають спочатку в одній країні, а потім стають надбанням інших. Тому і відповідне збагачення понятійного апарату в тій або іншій сфері відбувається нерівномірно: на певних етапах одна мова випереджає іншу" [2: 121]. Під час перекладу німецьких науково-технічних текстів українською мовою виникають труднощі, пов'язані із значними розбіжностями у будові обох мов. Вирішальним під час перекладу є врахування жанрових особливостей та знаходження відповідників у цільовій мові.

Стаття присвячена висвітленню лексичних проблем перекладу на основі аналізу німецькомовних оригінальних науково-технічних текстів та їх перекладів українською мовою. Актуальність та необхідність такого дослідження зумовлюється тим фактом, що норми писемної наукової мови з часом змінюються, чиниться значний вплив розмовного жанру, тяжіння до економії, стислості висловлювання. З цієї метою вживаються слова, що замінюють цілі речення або словосполучення, відповідники яких не існують в українській мові. Іноді автори німецьких оригіналів вдаються навіть до вилучення таких повнозначних і самостійних частин мови, як іменник чи прикметник, тоді в українському перекладі необхідно вдаватися до певних граматичних трансформацій, зумовлених нормами цільової мови.

Таким чином, **мета дослідження** полягає у тому, щоб виявити лексичні труднощі, з якими найчастіше зустрічається перекладач науково-технічної літератури, здійснити їх докладний перекладознавчий аналіз і встановити закономірності та особливості застосування прийомів їх передачі у німецько-українському перекладі.

Для досягнення зазначеної мети дослідження були поставлені і вирішені такі **завдання**:

- порівняти традиційний підхід до вирішення проблем перекладу науково-технічної літератури із сучасним;
- з'ясувати лексичні зміни у сучасних німецькій та українській підмовах науки і техніки;
- проаналізувати елементи лексичної системи німецької мови, що становлять труднощі під час перекладу.

Загальновідомо, що для науково-технічної літератури характерним є використання великої кількості фахової лексики, що обумовлює значні труднощі у процесі перекладу. "Науково-технічна термінологія – широкий та інтенсивно розвинений шар лексики, що активно взаємодіє з іншими шарами словникового запасу мови, передусім, із загальнонавчальною лексикою. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури і семантики є одним із важливих завдань сучасної лінгвістики, в тому числі і перекладознавства" [1: 37].

Перекладач в процесі перекладу постійно постає перед складним завданням обрати потрібний єдино правильний еквівалент. Для того щоб впоратись з цим складним завданням, перекладач повинен не тільки добре орієнтуватись в тематиці тексту, але і читати відповідну літературу на рідній мові.

Таким чином, яку кількість слів необхідно знати, щоб бути здатним перекладати науково-технічну літературу? Спеціальні дослідження та досвід навчання перекладу свідчать, що словникового запасу об'ємом у 3000 одиниць

цілком достатньо для такої діяльності. Які лексичні одиниці повинні увійти до словника-мінімуму в першу чергу? Як видається, на це питання остаточної відповіді дати неможливо. Наприклад, текст зі сфери електроніки буде насичений лексикою, що відрізняється від частотної лексики зі сфери хімії або механіки.

Зазвичай основною ознакою науково-технічного тексту вважають наявність у ньому великої кількості фахових термінів. Термін – це слово (іноді група слів), які слугують засобом позначення спеціального фахово-орієнтованого поняття. Наприклад, "*der Gleichstrom*" – електротехнічний термін, "*die Mehrstufenrakete*" – термін зі сфери ракетобудування. Кількість термінів для кожної сфери науки і техніки велика і вимірюється десятками тисяч. Крім того, у зв'язку з розвитком науки і техніки постійно виникають нові спеціальні поняття та відповідні їм терміни. Крім того в якості термінів часто використовуються і загальноживані слова. Наприклад, "*der Raum*" – приміщення, у сфері вивчення космосу та авіації – простір, космос; "*die Haube*" – чепчик, технічне значення "кожух"; "*die Platte*" – плато, технічне значення пластина, плата.

Райнер Арнтц у статті "Порівняльний аналіз термінології" звертає увагу на те, що "кожна мова, хоча і використовує свій власний спосіб словотвору, але при цьому вдається до загальноприйнятих у міжнародній практиці словотвірних елементів, які, зазвичай, мають давньогрецьке або латинське походження, наприклад: *Bipolartransistor, Nanofarad, Kanalzone*" [3: 297].

Однак головні труднощі у перекладі виникають не у зв'язку з перекладом окремих термінів, які уже зафіксовані у термінологічному словнику, а з вираженням змісту фрази, коли послівний переклад є неможливим. У цьому випадку необхідним є знання предмету. "Перекладачу за такої ситуації на допомогу приходять знання асоціативних зв'язків, термінологічних морфем, афіксальних особливостей певних термінів" [1: 54].

Тому очевидним є те, що перекладач, передусім, має володіти такими термінами, які позначають основні, найважливіші поняття.

Крім цього, кожний спеціаліст повинен засвоїти і деяку кількість основних вузькофахових термінів відповідної сфери науки і техніки.

Надалі важливо звернути увагу на слова і словосполучення, характерні для стилю науково-технічної літератури. Наприклад, "*schlissen*" – робити висновки, "*untersuchen*" – вивчати, досліджувати, "*forschen*" – займатися науковим пошуком, "*der Versuch*" – дослідження, експеримент, "*in Betracht ziehen*" – приймати до уваги, "*im vorliegenden Fall*" – у такому випадку, "*zur Anwendung kommen*" – найти застосування тощо.

Значні труднощі у перекладі викликає вживання слів у складі сталого висловлення, значення якого складно вивести зі значень його складників. Наприклад, "*Man muss das Gemisch im Brennraum zur Entzündung bringen*", що означає "необхідно запалити суміш в камері згорання"; або "*in Wegfall kommen*" – "виходити із ужитку"; "*die alten in Wegfall gekommen Transformatoren*" – "старі, що вийшли із ужитку трансформатори". Переклад таких словосполучень значно полегшується, якщо відомі основні типи сталих словосполучень, правила їх перекладу, а також найбільш уживані сталі висловлення та їх українські еквіваленти, оскільки кількість структурно-семантичних типів сталих висловлень та загальна кількість найбільш уживаних з них досить обмежена.

У науково-технічній літературі багато шаблонних, стереотипних фраз та словосполучень, багато готових стандартів. Їх знання та знання їх еквівалентів полегшує процес перекладу і дає можливість зосередитися на основному завданні – простежити послідовність викладення та досягти повного розуміння змісту тексту.

Оскільки "слово виступає основною одиницею мови, яка містить традиційно закріплені набір інформації" [1: 124], знання певної кількості слів є необхідною, але не єдиною умовою успішного оволодіння процесом перекладу. За будь-якого об'єму словникового запасу, текст, який необхідно перекласти, буде містити незнайомі слова. Перекладач повинен бути готовим до того, щоб вміти визначити значення незнайомих слів в процесі перекладу, не вдаючись до використання словника.

Для того щоб вміти визначити значення незнайомого слова, необхідно навчитися використовувати контекст, знання словотвірних елементів та інші фактори, що впливають на переклад слова. Адекватний переклад змушує перекладача відмовитися від перекладу окремих слів, іноді цілих фраз, з метою створення нового тексту з еквівалентним змістом і тотожною функцією. "Таким чином, елементна відповідність перекладу оригіналу не може забезпечити необхідної точності перекладу. Ця відповідність призводить лише до збільшення кількості помилок у перекладі, які можна визначити як буквализми. Але в перекладі неприпустимою є і вільність, тому що еквівалентність смислів її повністю виключає. Варто відтворювати, а не копіювати" [4: 48].

Саме тому перекладачу варто пам'ятати, що слово поза контекстом не піддається адекватному і остаточному перекладу.

Виділяють загальний контекст та більш вузький контекст. Під загальним контекстом розуміють зміст конкретного речення та тексту загалом. Загальний контекст слугує ніби фоном, на якому визначається або уточнюється значення кожного слова. Під більш вузьким контекстом розуміють лексичне значення слів, пов'язаних в реченні з деяким словом, які уточнюють його значення. Для прикметника важливо враховувати лексичне значення іменника, з яким він пов'язаний, наприклад, "*dünn*" – тонкий, але в словосполученні "*dünne Luft*", позначає розріджене повітря; для прислівника, пов'язаного з дієсловом, наприклад, "*scharf*" – гострий, "*scharf unterscheiden*" позначає чітко розрізняти.

Для визначення значення прийменника важливо враховувати лексичне значення іменника, з яким він вживається, наприклад, "*zur Verbesserung*" – для покращення, "*von großem Einfluss sein*" – мати значний вплив.

При визначенні значення іменника необхідно враховувати значення іменника в атрибутивній функції, наприклад, "*Entwicklung neuer Triebwerke*" – розробка нових двигунів; деякі іменники змінюють своє значення у формі множини, наприклад, "*das Verhältnis*" – відношення, *die "Verhältnisse"* – умови.

Для визначення значення дієслова необхідно враховувати значення іменника у функції підмета, наприклад, "*der Motor läuft*" – двигун працює, іменника у функції прямого додатку, наприклад "*Schwierigkeiten bereiten*" – створювати труднощі, а також прийменникової групи, наприклад, *bestimmen* визначати, "*bestimmt für diesen Zweck*" – призначений для цієї мети; для визначення значення деяких дієслів важливо враховувати їх позицію перед підрядним реченням, наприклад, "*eine bestimmte Form annehmen*", приймати певну форму; "*nehmen wir an, dass ...*" – припустимо, що ...

Необхідно зазначити, що деякі особливості порядку слів в німецькому реченні можуть створювати додаткові труднощі у використанні синтаксичних зв'язків слова для його перекладу. Слова, семантично пов'язані, можуть бути позиційно віддаленими, наприклад, під час перекладу прийменника в ініціальній позиції необхідно враховувати керування дієслова, яке стоїть в кінці речення, наприклад, "*an dieser Untersuchen haben ... teil genommen*" – у цьому дослідженні брали участь ...

Варто враховувати той факт, що перекладач, який виконує письмовий переклад має можливість вдаватися до використання різного роду словників та довідкових матеріалів. Однак, не варто забувати, що словники не враховують багато факторів та визначають слова в найбільш вживаних контекстах. Зазвичай, перекладачі-початківці надають перевагу двомовним словникам. Досвідчені ж перекладачі використовують тлумачні одномовні словники, тому що двомовний словник має більш обмежені можливості у висвітленні змісту того, або іншого поняття. "Лексико-семантичним варіантам перекладу, зазначеним у словниковій дефініції, майже ніколи не вдається вичерпати всі можливі використання слова, тому перекладач часто постає перед фактом відсутності потрібного еквівалента в словниковій статті, а інколи вибирає навіть невдалий варіант" [4: 33].

Велике значення для перекладу незнайомого слова у тексті має словотвірний аналіз. Тому важливо знати основні словотвірні моделі та елементи (суфікси, префікси), а також вміти робити компонентний переклад складних слів, наприклад, "*forschen*" – досліджувати, "*der Foscher*" – дослідник, "*die Forschungsarbeit*" – дослідна робота, "*das Forschungsinstitut*" – дослідний інститут, "*die Forschung*" – дослідження.

О. Федоров цілком справедливо зазначає, що "помилки зустрічаються, наприклад, під час перекладу німецьких складних слів, коли значення складного слова сприймається перекладачем просто як сума значень невід'ємних складників" [5: 138], наприклад *die Bauart* – конструкція, однак *der Bau* – будівництво, *die Art* – вид, спосіб, порода, *die Schalloptik* – звукооптичні системи, тоді як *der Schall* позначає звук, *die Optik* – оптика.

"*Geföhwandungen*" не варто перекладати дослівно як стінки посуду, а терміном з дещо більш загальним значенням – обмежуючі поверхні. У німецькій мові термін, що позначається одним складним словом "*Sicherungstechnik*" в перекладі позначає "техніка забезпечення безпеки".

Для визначення значення незнайомого слова необхідно застосовувати словотвірний аналіз як додатковий прийом після використання загального контексту та синтаксичних зв'язків слів.

Цей вид роботи привчає до сприйняття слова не як готової, неподільної одиниці, а працювати з ним свідомо. У новому слові ми повинні бачити знайомі нам елементи і впізнавати способи його словотвору, тоді і переклад цього слова є більш обґрунтованим.

Як відомо, під час перекладу значення слів зазвичай необхідно вибирати між декількома можливостями перекладу.

О. Федоров виокремлює три найбільш характерні випадки відповідності лексичних одиниць:

- 1) у мові перекладу немає словарного відповідника;
- 2) відповідник не є повним, тобто лише частково відображає значення іншомовного слова;
- 3) різними лексико-семантичним варіантам багатозначного іншомовного слова відповідають різні слова в мові перекладу, які в різному обсязі передають їх [5: 102].

Безперечним є той факт, що досить рідко однозначному слову оригіналу відповідає однозначний відповідник у мові перекладу. Що стосується термінів, то однозначні еквіваленти у мові перекладу є, як правило, цілком можливими.

У зв'язку з цим варто зазначити, що терміни зі сфери філософії, естетики, політології тощо, на позначення різноманітних абстрактних явищ іноді не мають відповідників у мові перекладу.

Словотворчі елементи, наприклад префікси, не завжди дозволяють однозначно визначити ті значення та змістові відтінки, які вони надають слову. Як найкраще це ілюструють наступні пари слів: "*fahren*" – їхати, "*erfahren*" – впізнавати, та "*hören*" – слухати, "*gehören*" – належати, "*aufhören*" – припиняти. У деяких випадках встановити зв'язок та засвоїти похідне слово може допомогти історична довідка про походження слова.

У процесі багатой перекладацької практики на основі аналізу були визначені прийоми перекладу і різноманітні закономірності відповідності між парами мов.

Цілком природньо, що тепер не має необхідності кожного разу проходити один і той же шлях пошуку відповідників, усі встановлені відповідники є надбанням перекладачів і багато з них зафіксовані у словниках.

Під час перекладу науково-технічної літератури безумовно доводиться звертатися за допомогою до словника. Дуже важливо знати, в якому випадку варто звертатися до словника загальної лексики, а в якому – до термінологічного, як використовувати словник, коли необхідне німецьке слово у ньому відсутнє.

Якщо врахувати, що найчисельнішою групою термінів – з точки зору словотвору – є складні іменники і складні прикметники, то зрозумілим є те, що основні зусилля варто спрямувати на засвоєння закономірностей словотвору цих двох найбільших груп термінів. Це у значній мірі позбавляє від необхідності звертатися до словника, в результаті чого процес перекладу стає менш трудомістким. Крім цього, це уможливує самостійний переклад термінів, відсутніх у словнику.

Як свідчить аналіз перекладів зі сфери науки та техніки, то, передусім, виникає питання обсягу відхилень та кількості варіантів, коли мова іде про поняття, які, в якості терміну, потребують точного опису і визначення у мові перекладу.

Переклад принципово не може копіювати оригінал, а може лише повністю відтворювати його зміст у мові перекладу. Практика перекладу знає багато прикладів неперекладності, коли значення частково або повністю втрачається. Однак, за умови неперекладності окремих елементів мови текст можливо перекласти.

Вихідною ідеєю сучасного перекладознавства є принципова можливість перекладу будь-яких текстів з однієї мови на іншу. Коли еквівалентні відповідники мови-джерела та мови-перекладу відсутні, то переклад досягається інтерпретацією.

Таким чином, проблема перекладу тісно пов'язана з проблемою взаємовідносин між словами та поняттями, з одного боку, та між системами понять в різних мовах, з іншого. Це дозволяє дійти висновку, що основний словниковий фонд – це головне, що є в словниковому складі мови, і саме контекст відіграє вирішальну роль в процесі перекладу науково-технічної літератури у процесі підбору необхідного слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу з німецької мови / Т. Р. Кияк. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.
2. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.
3. Snell-Hornby M. *Übersetzungswissenschaft, eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis* / M. Snell-Hornby. – Tübingen, 1994. – 390 S.
4. Стрелковский Г. М. Пособие по переводу с немецкого языка на русский и с русского языка на немецкий : [учеб. пособие для студентов вузов] / Г. М. Стрелковский. – М. : Высшая школа, 1973. – 184 с.
5. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1970. – 334 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Гречина Л. Б. К проблеме лексических трудностей перевода научно-технической литературы.

Статья посвящена комплексному анализу лексических трудностей перевода немецких научно-технических текстов, с которыми чаще всего встречается переводчик научно-технической литературы, проведен их тщательный переводоведческий анализ и установлены распространенные приемы передачи различных явлений лексической системы немецких научного и технического подязыков в немецко-украинском переводе.

Grechina L. B. On the Issue of the Lexical Difficulties in the Translation Scientific and Technical Materials.

The article is devoted to the complex analysis of the lexical difficulties occurring during the translation of the German scientific technical texts. A thorough translation analysis of the lexical difficulties is performed. The wide-spread devices of the transmitting different lexical phenomena of the German scientific and technical sublanguages in the German-Ukrainian translation are established